

JUDEȚUL TREI SCAUNE ÎN CONTEXTUL REINSTAURĂRII ADMINISTRAȚIEI ROMÂNEȘTI ÎN ARDEALUL DE NORD MĂRTURII DOCUMENTARE

Dan Baicu

Lucrarea de față urmărește strict prin prisma documentelor de arhivă două perioade, respectiv cele cuprinse între 1940-1944 și 1944-1945, prezentând evenimentele din fostul județ Trei Scaune.

Pentru românii din județul Trei Scaune, Marea Unire de la 1 decembrie 1918 a constituit o adevărată renaștere națională.

Unificarea administrativă a însemnat și crearea instituțiilor statului român de drept (prefectură, primării, plăși, poliție, jandarmerie, revizorat școlar, ș. a.). Acestea au înlesnit locuitorilor români din județ accesul la viața politică, școală, cultură, viață spirituală, domenii în mare măsură inaccesibile înainte de 1918.

Documentele de epocă menționau în acest sens: *“Se împlinească în curând 10 ani de la memorabila zi de 1 decembrie, când cu toții, dintr-o frumoză pornire spontană, la Alba Iulia, am proclamat unirea Ardealului, Banatului, Crișanei și Maramureșului cu Patria Mamă... Cu mic cu mare, tânăr și bătrân ne gândim la ziua de 1 decembrie și să depunem jurământ că vrem o epocă luminată,... o țară cu cetățeni mulțumiți în hotarele ei...”*¹; *“În orașul Tg. Secuiesc, în acest centru minoritar din inima Secuimii, ca un triumf al extensiunii influenței culturale românești, am înființat de câteva luni Despărțământul Cultural ASTRA,... care dezvoltă o frumoasă și rodnică activitate românească pe tărâm cultural și social pe aceste plaiuri, unde nici astăzi procesul de maghiarizare nu s-a oprit și ne-a înstrăinat zeci de mii de români...”*².

Perioada interbelică a însemnat așadar pentru populația românească o perioadă de emancipare social politică și cultural spirituală, o repunere în drepturile sale firești. Sub nici o formă însă nu a fost lezată demnitatea națională a populației de altă etnie și convingere religioasă.

Declanșându-se cel de-al doilea război mondial, județul Trei Scaune a constituit extremitatea sud-estică a teritoriului cedat Ungariei horthyste în urma Dictatului de la Viena, semnat prin constrângere la 30 august 1940. Prin acest spațiu s-a realizat așa numitul „întrând secuiesc”, în scopul strategic de apropiere de zona industrială a Brașovului și Văii Prahovei. “Secuimea” a fost promisă solemn de Hitler și Mussolini lui Horthy³.

Firește populația și autoritățile românești din județ au fost cuprinse de îngrijorare, anticipând ceea ce avea să se întâmple. Au urmat umilitoarele zile ale pregătirii și înfăptuirii retragerii administrației românești civile și militare.

De pildă, primăria orașului Sf. Gheorghe (în sens de administrație românească) era obligată să predea cu proces verbal toate bunurile și instituțiile din subordine, inclusiv cele militare, autorităților horthyste ce și-au făcut intrarea în județ în primele zile ale lui septembrie; *“Având în vedere comunicarea telefonică a domnului comandant al centrului de instrucție Sf. Gheorghe, col. Ștefan Bardan, conform căruia primăria orașului Sf. Gheorghe urmează să preia căzărmiile, poligoanele de instrucție și celelalte instalațiuni care au aparținut centrului de instrucție... Sunt delegați pentru aceasta domnii Benedek János și*

Gödri Zoltán...⁴, foști funcționari ai primăriei apoi funcționari în autoritățile horthyste.

Brașovul a constituit primul adăpost al refugiaților români din Trei Scaune, statistica realizată fiind foarte riguroasă: *“Domnul prefect, în conformitate cu circulara dvs. nr. 510/940, avem onoarea de a vă raporta următoarele în ceea ce privește transporturile de evacuare: în ziua de 3 septembrie s-au făcut două transporturi cu camioanele de la Sf. Gheorghe la Brașov, în ziua de 4 septembrie s-a evacuat școala primară nr. 1 și primăria, la 5 septembrie s-a evacuat serviciul sanitar și funcționarii. Primar dr. N. Crăciun”*⁵.

Cu vădită îngrijorare, primarul N. Crăciun se adresa rezidentului regal al Ținutului Bucegi: *“Vă rugăm a ne comunica urgent unde sunt repartizați funcționarii primăriei Sf. Gheorghe. Ce anume acte oficiale trebuie să ridicăm și din averea imobilă ce anume trebuie să luăm? Primarul orașului Sf. Gheorghe, N. Crăciun”*⁶.

Ocupația horthystă avea să se înstăpânească așadar în primele zile ale lui septembrie 1940 și avea să dureze (sub această denumire) până la 8 septembrie 1944.

Între primele măsuri instituite s-a numărat interzicerea limbii române, respectiv ordonanța numărul 2 al comandamentului militar (horthyst) al orașului: *“Înștiințare: În termen de 8 zile toate denumirile românești din oraș să fie înlocuite cu denumiri maghiare. Colonel baron Gaudernak Emil, comandant militar al orașului Sf. Gheorghe, 14 septembrie 1940”* (text în limba maghiară)⁷.

S-au luat apoi alte măsuri, executate sistematic și meticulos, îndreptate în primul rând împotriva instituțiilor școlare și bisericești românești, intelectualilor, funcționarilor. S-a procedat până la distrugerea unui important număr de lăcașuri de cult, odată cu expulzarea preoților și învățătorilor. Statisticile întocmite de autorități sunt de altfel uimitor de exacte în acest sens. Astfel, într-una dintre acestea, referitoare la plasa Sf. Gheorghe, comuna Ozun, sunt menționate 84 de persoane expulzate, iar la “Cauza” sau “observații” este inscripționată funcția, precum preot, învățător, jurist, funcționar sau pur și simplu “mare român” (nagy oláh)⁸.

Nu numai românii au avut de suferit. Liste cuprinzând sute de persoane înregistrează efectele deportării evreilor din județ și orașul de reședință în lagărele de exterminare, la Auschwitz îndeosebi: *“Către primăria orașului Sf. Gheorghe. Subsemnata Frändrich Rozalia, domiciliată în orașul Sf. Gheorghe... cu onor vă rog să binevoiți a-mi elibera un certificat din care să rezulte că la 3 mai 1944 am fost deportată împreună cu soțul meu din motive rasiale din partea autorităților maghiare în lagărele de concentrare germane... acesta din urmă neîntorcându-se nici până în prezent... Sf. Gheorghe, 2 ian. 1947”*⁹.

Documentele au fost prezentate selectiv, spre ilustrarea situației dramatice în care s-a aflat județul Trei Scaune în perioada ocupației străine.

Cu atât mai mult era de așteptat momentul eliberării și reintrării județului în statul unitar național român.

În contextul politico-militar din vara și toamna anului 1944, armata română a trecut la eliberarea Transilvaniei de Nord, orașul, de reședință Sf. Gheorghe fiind primul oraș eliberat din teritoriul răpit prin Diktatul de la Viena.

Cu toate că în municipiu s-a ridicat prin anul 1946 monumentul ostașilor sovietici iar principalele artere au fost numite “Stalin”, “Malinovski”, “Tolbuhin”, (foste “Horthy”, “Mussolini” și Hitler între 1940-1944), documentele scot în evidență adevărații eliberatori, pe aceia care s-au jertfit pentru anulara efectelor dureroase ale dictatului de tristă amintire. Astfel, este relevant faptul că primul document emis de primăria românească reinstalată la Sf. Gheorghe (nr. 1 din 10 septembrie 1944) este un patetic mesaj adresat comandantului Diviziei 1 Munte: *“Domnule comanșant, subsemnatul Sima Ilie primarul orașului Sf. Gheorghe, vin a vă ruga să binevoiți a primi propunerea noastră și a da aprobarea ca*

(denumirea a) trei străzi din acest oraș să fie înlocuite cu: "Str. Sfânta Maria", "Strada 8 septembrie 1944", "Strada Vânătorilor". Această propunere este motivată de următoarele fapte: "În ziua de 8 septembrie 1944 (Sfânta Maria Mică), Vânătorii de Munte au eliberat orașul Sf. Gheorghe de sub ocupația străină. S-au împlinit în ziua de 8 septembrie 1944, patru ani de când s-a semnat actul de subjugare, iar la împlinirea acestor ani (deci în ziua de 8 septembrie 1944) orașul este din nou sub fâlfăirea steagului românesc - după grele zile de iobăgie - de către trupele române, vânătorii de munte care au înscris glorioase pagini în istoria Neamului Românesc"¹⁰.

Revenea deci administrația românească, așa cum a fost, încă din septembrie 1944. Prefectura și unitățile administrative din subordine încercau revenirea la firesc a vieții politico-sociale a județului, fără persecuții, fără discriminări, dar cu repunerea în drepturi a românilor. Se redeschideau școli, apărea din nou presa românească (pe lângă cea a etnicilor maghiari), se luau măsurile ce se impuneau pentru activitatea normală a spitalelor, a căilor de comunicații¹¹. Se evaluau grelele pierderi, pagubele pricinuite de anii de ocupație și război¹².

În județ s-au instalat încă la 1-2 zile după eliberare, autoritățile sovietice, în calitate de ocupant. Ca în întreaga țară, pe lângă nesocotirea autorităților administrative și militare românești, trupele sovietice au pricinuit prin jaf noi pierderi, mai grele chiar decât cele ale războiului propriu-zis¹³.

De fapt, despre administrația românească, în sensul d-plin al expresiei, în județul Trei Scaune, pe baza documentelor de arhivă, ea a durat doar între 8 septembrie - 14 noiembrie 1944. Nu a revenit nici la 6 martie 1945 și nici după aceea.

În a doua decadă a lunii noiembrie, administrația românească din Transilvania de Nord, eliberată cu atâtea sacrificii, a fost desființată în condițiile cunoscute, respectiv "nemulțumirile" create de guvernele de uniune națională Sănătescu și Rădescu, acuzate de atitudine antisovietică, sabotarea frontului antihitlerist și chiar "persecutarea minorităților naționale" (recte maghiară) în Transilvania.

Ceea ce s-a petrecut în județul Trei Scaune poate fi privit ca un element oarecum particular. Sub presiunea "aliatului" sovietic instalat în județ, cu largul concurs al unor elemente horthyste readuse în fruntea administrației locale, autoritățile românești s-au retras în localitatea Prejmer din județul Brașov. În mod paradoxal, pentru Trei Scaune funcționa o așa zisă "prefectură populară" (de fapt maghiară) și prefectură legală în "exil", în județul învecinat.

Pentru aceasta din urmă, arhiva nu ni s-a păstrat din nefericire. În schimb pentru cea "populară", din arhive rezultă că prea multe nu s-au schimbat față de 1940-1944. Documentele sunt redactate exclusiv în limba maghiară, puținele documente în limba română sunt circulare emise de autoritățile din București, inclusiv Ministerul de Interne, care de pildă solicită situația exercițiului bugetar al primăriei 1944/1945 sau atenționa asupra inactivității primăriei privind ajutorarea familiilor celor mobilizați pe front și care luptau pentru eliberarea Ungariei, Cehiei, Slovaciei și Austriei. Ele rămăneau fără răspuns, pe verso fiind înscrise mențiunea "la arhivă" (irratată, în lb. maghiară, orig.)¹⁴.

În această vreme, formațiunile militare românești, atâtea câte mai rămăseseră, erau dezarmate, jefuite și umilite.

Relatări ample referitoare la aceste stări de lucru sunt cuprinse în arhiva Legiunii de Jandarmi Trei Scaune, retrasă și aceasta la Prejmer. Astfel, un raport al acesteia cuprindea cele ce urmează: "Cu ocazia evacuării teritoriului județului... formațiunile teritoriale au fost atacate de partizani unguri... Avem alte cazuri în care subofițerii au fost dezarmați de către ruși și unguri, cum a fost postul de la Otteni"¹⁵. "Constatăm prin prezentul proces verbal, că

în ziua de 14 noiembrie 1944 când evacuum postul de jandarmi Olteni, ajunși în orașul Sf. Gheorghe, în piața orașului am fost baricadați de circa 50-60 persoane civile cu banderole roșii la mână care au început a ne arunca din căruțe bagajele și dezarmând militari¹⁶.

Informații cu acest conținut sunt abundente. De asemenea, autoritățile orășenești aduceau acuze chiar și armatei române învinuind-o de acțiuni de jaf pe raza localității Sf. Gheorghe¹⁷, în realitate comandamentul achiziționând produsele necesare trupelor române în drum spre front.

În privința tratamentului la care populația română era supusă recurgem la un document edificator în acest sens. Când un muncitor român, angajat al primăriei Sf. Gheorghe, solicita retribuția ce i se cuvenea pentru perioada septembrie-noiembrie 1944, i se răspundea (textual, autentic cu redarea ortografiei): *“vă aducem la cunoștință că salariul pretins după-facerea socotelilor din partea foștilor conducători ai orașului vi-l putem achita”* (sic!)¹⁸, cunoscându-se faptul că, în sept.-nov. 1944, sub scurta administrație românească, primar fusese liberalul Eugen Sibianu, fost prefect și președinte al Despărțământului Trei Scaune - ASTRA, pus apoi sub urmărire de noile autorități “populare”.

Trebuie însă subliniat că toate acestea aveau loc sub “ocrotirea” comisiei militare ruse staționate în județ, militari sovietici direct subordonați ai colonelului Sidorov, locțiitor al șefului Comisiei Aliate (sovietice) de Control al Armistițiului.

Este interesant de semnalat faptul că la condicerea județului se afla Uniunea Populară Maghiară (MÁDOSZ), parte componentă a Frontului Național Democrat, aderentă la platforma acestuia din septembrie 1944 și că în afară de comuniștii “internaționaliști” singurul colaborator politic al Uniunii era Frontul Plugarilor¹⁹. Forma de adresare în administrație era: “tovarășe” (elvtárs)!

Din documentele de arhivă ce au servit ca sursă de informare nu reiese în fond nici o diferență între situația politico-administrativă a județului Trei Scaune din preajma datei de 6 martie 1945 și de după.

Cu sprijinul autorităților sovietice, așa cum rezultă din conținutul și forma documentelor, limba oficială nu era respectă și precum s-a mai arătat, nu se respectau autoritățile centrale (formularul de Proces-verbal prin care urma să se consemneze jurământul către Țară, Rege și Constituție, nu era completat pentru luna decembrie 1944)²⁰. Se prefigura autonomizarea zonală, acceptată tacit de guvernarea instaurată la 6 martie 1945.

De fapt, evenimentele din martie 1945 din București, respectiv instaurarea guvernului Petru Groza, nu se regăsesc în mod aparte în documentele de arhivă păstrate, nici chiar cele ale prefecturii, în aparență acestea trecând aproape neobservate. În schimb abundă situațiile întocmite referitoare la *“bunurile ce urmează a fi trimise în U.R.S.S. pentru plata de război”*²¹ (textual) nu însă și participarea la întreținerea trupelor române de pe front.

Respectând realitățile, se poate afirma că în sud-estul Transilvaniei, cu referință în județul Trei Scaune, nu intră în discuție o reală “reinstaurare a administrației românești” în contextul condițiilor impuse de sovietici cu prilejul guvernării “democratice” începute la 6 martie. Dimpotrivă, începuturile “regiunii autonome” se conturează cu toată claritatea încă din noiembrie 1944, ca preludiv al organizării administrative din 1951 pe baze regionale - un principiu enunțat de MÁDOSZ încă din perioada interbelică, adeptă al sistemului cantonal de tip elvețian²² - o construcție opusă noțiunii de stat național unitar, indivizibil și independent.

NOTE

1. Arh. St. Covasna, *Fond Astra*, Dos. I, 1928, f. 1.
2. Ibidem, Dos. 5/1932, f. 15.
3. Valer Pop, *Bătălia pentru Ardeal*, Buc., 1992, p. 200.
4. Arh. St. Covasna, *Fond Primăria orașului Sf. Gheorghe*, Dos. 7735/1940, f. 1.
5. Ibidem, Dos. 7722/1940, f. 1.
6. Ibidem, Dos. 7600.1940.
7. Ibidem, seria II, nr. 2/1940.
8. Arh. St. Covasna, *Fond Pretura Plășii Sf. Gheorghe*, Dos. 2/1940, f. 66-69.
9. Arh. St. Covasna, *Fond Primăria orașului Sfântu Gheorghe*, Dos. 24/1947, f. 5.
10. Ibidem, Seria II, Dos. 1/1944.
11. Ibidem, Dos. 3/1944, f. 1.
12. Ibidem, Dos. 25/1944.
13. Ibidem, Dos. 30/1944, f. 1.
14. Ibidem, Seria III, Dos. 726/1944.
15. Arh. St. Covasna, *Fond Legiunea de Jandarmi Trei Scaune*, Dos. 2, 1944-1945, f. 322.
16. Ibidem, f. 327.
17. Ibidem, Dos. 787/1944.
18. Arh. St. Covasna, *Fond Primăria orașului Sf. Gheorghe*, Dos. "Act. confidențiale", 12 sept.-31 dec. 1944, f. 14-15.
19. Arh. St. Covasna, *Fond Primăria orașului Sf. Gheorghe*, Seria III, Dos. 956.
20. Ibidem, Dos. 265.
21. Arh. St. Covasna, *Fond Prefectura județului Trei Scaune*, Dos. 35-42/1945.
22. Rácz Gy., Vincze J., *Az Erdély magyarság nemzeti kérdése (Problema națională a maghiarimii din Ardeal)*, Cluj, 1939, pp. 10-12: "Revizionismul din exterior se izbește în Ardeal de dreptul la autodeterminare a trei popoare (sic!), cari popoare trăiesc în strânsă legătură....".

THE THREE PRINCIPALITIES COUNTY UNDER THE CONTEXT OF
THE REINSTITUTION OF THE ROMANIAN ADMINISTRATION
IN THE NORTH OF TRANSYLVANIA
- DOCUMENTARY TESTIMONIES -
(Summary)

The Great Union of December 1st 1918 meant the reinstitution of The Romanian State institution in The Three Principalities.

For 22 years, this zone with a dramatic and stormy history integrated itself politically administratively, as well as from a cultural and spiritual point of view to Great Romania: this natural historical process was brutally interrupted by the consequences of the Vienna Dictate of August 30th 1940.

Although, the residence town and county were liberated by the Romanian Army, which brought the hope that the tragic consequences of the foreign occupation will be gradually erased, in fact the Romanian administration in the true sense of the word lasted only between September - November 1944. Neither the coming up of Petru Groza Government could wipe entirely the Romanian element from the country administration, practised during the Dictate and after November 1944. Since November, The Hungarian Autonomous Region of the stalinist type, creation of The Romanian Communist Party and Madosz has been foreshadowed.

The work points out significant aspects related to these historical moments, through the mirror of the documents found in the Records of Covasna State.